

ТЕМА ПИЯЦТВА У ТВОРЧОСТІ ДАНИЛА БРАТКОВСЬКОГО У ДИСКУРСІ БАРОКОВОЇ КОНЦЕПЦІЇ УНІВЕРСАЛІЗМУ

Доведено, що вектор уваги митців доби бароко спрямований «...на відтворення універсальної картини світу в обох вимірах: макрокосму <...> і мікрокосму» [18, с. 38]. У контексті класичних, за В. Шевчуком, зразків представлення цієї картини — «Корабля дурнів» Себастьяна Бранта, «Похвали Глупоті» Еразма Роттердамського, «Божественної комедії» Данте Аліг'єрі, «Гаргантюа й Пантагрюєля» Франсуа Рабле, «Декамерона» Джованні Бокаччо, «Мандрів Гуллівера» Джонатана Свіфта — органічно прочитується книга поезій Данила Братковського «Світ, по частинах розглянутий» (1697).

Окремі аспекти творчості Данила Братковського як складової барокового літературного процесу, відповідно до концепції барокового ідеалу за Д. Чижевським [17], А. Макаровим [8], Д. Наливайком [12; 13], Л. Ушкаловим [14], Л. Софроною [10], отримали прочитання у працях Г. Калантаєвської [5], М. Корпанюка [6], В. Шевчука [18, с. 40]. Однак поза увагою дослідників залишаються конкретні моделі художнього освоєння тогочасного буття з акцентуванням уваги на суспільних вадах та пороках у світлі основної ідеї бароко — єднання людини з Богом. Твори Данила Братковського із книги «Світ, по частинах розглянутий» своєю високою поетичністю служать утіленню ідеалу бароко — аскета-філософа, людини, «якій близька і зрозуміла антична любов до всього живого і земного, але чию душу переповнює водночас жага небесного, вічного, неминущого» [8, с. 23], а від того активна громадянська позиція — допомогти сучасному суспільству, вказуючи на його вади, досягнути рівновагу двох складових людської душі — мікрокосму із макрокосмом.

Попри активне художнє освоєння і поетичне переживання митцями бароко, зокрема Лазарем Барановичем, Іваном Величковським, ідеальних, у єдності із Творцем стосунків людини зі світом, активна християнська позиція Данила Братковського, Климентія Зіновієва реалізується в їхній увазі до гріха в індивідуальному та суспільному виявах. Тому актуальним є аналіз способів поетичного втілення теми пияцтва у творах Данила Братковського, що вносить дисгармонію у стосунки людини з Богом і спотворює відносини у суспільстві на міжособистісному та громадському рівнях.

За Давидом, Бог дає вино, «що серце людині воно звеселяє» (Пс. 103:15), однак Соломон застерігає: «Не будь поміж тими, що жлуктять вино...» (Пр. 23:20). Апостол Павло стверджує: «...ні злодії, ні користолюбці, ні п'яниці... — Царства Божого не впадкують вони!» (1Кор. 6:10). Володимир Мономах повчає: «Лжѣ блюдиша и пьянства и блуда, в том бо душа погыбаеть и тѣло» [16, с. 82].

Для Франсуа Рабле, за М. Бахтіним, образи напоїв та бенкетів «...нерозривно пов'язані зі святами, зі сміховими діями, з гротескним образом тіла, окрім того, вони найсуттєвішим способом зв'язані зі словом, з мудрою бесідою, з веселою істиною» [1, с. 283]. У «Видіннях» представника іспанського бароко Франциско де Кеведо трактирники зображені у пеклі, бо доливали до вина воду. Мандрівним дякам притаманний веселий тон навіть при описі небожителів: «Пантелемон, Кирик з Паньком попивають з конви збанком» [9, с. 70].

Однак ставлення до пияцтва в європейській та українській культурі визначається відмінністю звичаїв, традицій, соціальних та політичних обставин. Останні із них чітко окреслені у статті І. Франка «Що то була панщина?»: «Крім того, деякі пани мали звичай розділювати зі своїх гуралень горілку на хлопів: річно мусить хлоп узяти і випити стільки і стільки кварт чи гарців і, розуміється, заплатити або відробити. Таким делікатним способом пани приучували нашого хлопа довгі часи до пияцтва, щоби потому могли сказати всім реформаторам: що ви хочете для хлопа людських прав? Глядіть, яке то «obrzydliwe bydle!» [гидке бидло (польське)]» [15, с. 498–499]. У цьому допомагали шляхті євреї. Вони «... жили по селах, держали корчми, хоч се було їм виразно заборонено, але робили се тільки з відома і волі панів-шляхтичів...» [15, с. 497].

М. Сулима у книзі «Грѣхи розмаїтї: епитимійні справи XVII–XVIII ст.» приводить приклади справ розлучення через пияцтво, заведених Київською духовною консисторією у XVII–XVIII ст. Такий стан сімейних стосунків засвідчує український фольклор того часу: «героїня пісні «Ой пила я у неділю» — потенційна втікачка з дому: «Ой пила я у неділю // Та й пропила всю надію. // За що ж ти мене б'єш, / За що ж ти мене мучиш? / Я ж така родилася, — // Ти ж мене не научиш». Про таку ж жінку співається й у пісні «Добре було жити»: чоловік одружився вдруге, взяв молоду, яка учає в шинок, а повертаючись звідти, «Лізе огородом, — // То не йде, то впаде, // То й так спіткнеться» [11, с. 195].

Об'єктом поетичного пізнання для Данила Братковського виступає модель сучасних йому суспільних стосунків у розходженні її з тим ідеалом, котрий сформувався, як пише Б. Криса, «...на ідеях патріотичного сарматизму» [7, с. 12], коли «...національна аристократія у повноті свого чину — релігійного, освітнього, мілітарного — повинна відіграти роль проводу. [7, с. 11–12]. Тема пияцтва як гріха, — «Гріх: для вина лиш носить людське тіло» («Вино») [2, с. 193], — що роз'єднує людину з Богом і спотворює стосунки із людською спільнотою, разом із темою продажності (читай: корупції), втілюється в образах «калитки» і «хмелю», що виступають ідейно організуючими у структурі поезій «Депутатська елекція», «Хміль на сеймику», «Про сеймик», «Забавний суд», «Справа щодо двору», «Пиво у Варшаві», «Гроші у пияків», «Одміна людям від хмелю буде». У системі образів цих творів вони семантично синонімічні: часто спиртні напої слугують справі підкупу, відкривають у Речі Посполитій шлях до влади: «Шість мис до того, шістьдесят півмисків, / Сто фляш і безліч виставлять келишків. / Лий, влий, чолом бий перед кожним братом, / Як хочеш бути паном депутатом» [2, с. 177], «Чинь так щоденно, з панством поруч сядеш, / Блазнем хоча б був, ще й владу осягнеш, / Коли пити станеш» [2, с. 195]. Такий спосіб здобуття державних посад потрактовується Д. Братковським як суспільне лихо: із потьмареною хмелем головою депутати не здатні виконувати свої обов'язки: «...Віват, лий, лий-но — щоденно те чиним, / П'ємо частіше, ніж радимось нині...» [2, с. 55].

У вірші «Про хміль» образ «хмеля» прочитується двоєю. Шляхта нарікає на «хмеля», тобто, на Б. Хмельницького, котрий під час Визвольної війни забрав у них маєтки, а також на спиртні напої, бо аристократія пропиває гроші й втрачає шляхетність: «Коли оп'янілий кому що спровинить, // То зараз каже: «хмельницький» то чинить! // Тверезі всі на Хмеля накладаєм, // А п'єм, то в себе як в бочку вливаєм» [2, с. 51].

Гріх пияцтва, як описано у вірші «Нова річ», вразив навіть королівський двір: «Питаю: «Це хто при палаці вбогий / Одкрив-бо вуддя без боязні Бога?» / Віщає один: «До варті вступив він, / І сподні відтак й сорочки пропив він». / Кажу: «Пане мій, зла справа, однак, / Тримать при дворі такого пияка!» [2, с. 225]. У творах «Про сеймик», «Бенкет на сеймику» постає «польський світ», у котрім «біда процвітає»: «...В сеймику п'яний бридячно волає, / Ще набереться у себе в господі, / Прийде на сеймик — кива воєводи. / Де отой розум? І правди немає, / Вольність шкодлива шалено гуляє!» [2, с. 55]. «Забавний суд», «Про скаламучену голову», «Справа щодо двору» зображують процес судочинства, коли спільної думки «городські й земські» досягають єднанням келишків, а девізом стають слова: «Пить — не судити!» [2, с. 191]. Хміль позбавляє розуму ясності: «Напивсь, проспався, мутна голова є» [2, с. 207], — підкуп вином у судах стає перепорою до ідеального суспільства: «Шляхетству дай ти, звивач підпить волить, / Налий судовим, me tangere poli [мені змочать опір. — О. Т.]» [2, с. 215]. Українські поети XVII–XVIII ст. «...намагаються акцентувати зв'язки між поведінкою людини і її високим походженням» [7, с. 12], чому і присвячує Данило Братковський вірш «Пиво у Варшаві». Із цих позицій уживання алкоголю поет вважає нешляхетним: «Дарма шляхетським його називаєм, / Не по-шляхетськи по нім учиняєм. / Потужно жлуктять те пиво мазури, / Багато втрапить, як свині, до дюри» [2, с. 217]. У контексті української народної творчості образ «свиней» виступає символом людини негідної поведінки: «Із свині чоловік нігди не буде, а із чоловіка свиня ся може стати», «Свинячі очі болота не бояться», «Свиня болото знайде», «Свиня не з'їсть, поки не обвалє». Також образи «свиней», «дюри» — отвору у землі можуть потрактовуватися у дискурсі євангельської символіки оповіді про оздоровлення біснуватого. Вигнані демони попросили Ісуса: «Пошли нас у свиней, щоб у них ми ввійшли» (Мр. 5:12).

Із світоглядних барокових засад потрактування людини дитиною Божою нешляхетна поведінка отримує у книзі Данила Братковського гострий осуд: «Хвалиш, нецноту, нецноту, небоже. / Так світ уміє, таке тепер ставить: / Вовк вовка хвалить, і рись рись похвалить» [2, с. 169]. Цим автор перегукується із закличками Климентія Зіновієва остерігатись пияцтва як духовної нечистоти: «А в хаті, щоб теж не утратив ти цноти: / І не полічений щоб був із всякими нецнотами» [4, с. 76]. Під дією алкоголю поведінка шляхтича стає негідною його високого походження та покликання служити людям: «Під вечір часто, прийде хто, б'ють грубо» [2, с. 175], або «Дасть хлопцю в губу, чужі служки злає, / До того вип'є, а тим посилає» [2, с. 175]. Подібне описує і Климентій Зіновієв: «Посполиті мовлять, то дасть Бог ся випити: / А він не хоче п'яний спати ся положити. / Та чинить турбації і всі неспокої...» [4, с. 75]. Та коли Данило Братковський безкомпромісно засуджує гріх пияцтва, то мандрівний поет ставить до цього поблажливіше: «І прислів'я мовить, пий та не вий, то знай: / Та підпивши бунтів жодних не починай» [4, с. 76]. Не заперечуючи, що у шинку трударі пропивають останню копійку, коли «жони таких в домах хлѣба з дѣтьми не маю» («О цегельниках») [4, с. 105], Климентій Зіновієв мотивує таку поведінку відпочинком від «тяжкої» і «клопітної» праці та сподіваннями «животи троха покрѣпити» («О бондарях»).

Як представник «державотворчої й національно стабілізуючої еліти» (В. Шевчук), Данило Братковський поетично осмислює проблему суспільної немочі народу, враженого гріхом пияцтва, що втілюється алегоричним образом хмелю: «Коли по кволій тичці хміль пов'ється, / Обвалить тичку, по землі плететься. / І голова так, кволла — набереться / Аж надто хмелю, з долу не зведеться [2, с. 287]. Назва твору «О Хмелю, Хмелю, знати, ти чиниш дурнів надто» спрямовує вектор його потрактування у дискурс європейських просвітницьких ідей («Похвала Глупоті» Еразма Роттердамського, «Корабель дурнів» Себастьяна Бранта, полотно Ієроніма Босха «Витягання каменя дурості»), із засад яких глупота виступає перешкодою людській спільноті до вдосконалення, бо «Щось дивне в тому хмеликові діє, / Коли людина голову загіє» [2, с. 265]. Про це Іван Величковський у вірші «На Хміль»: «Та якщо пан Хміль кому в голову вступає, / Хилить голову у низ, ноги задирає» [3, с. 129]. Пияцтво не тільки принижує людину, хміль здатен вбити душу: «Щоб у тілі живучи, не вмерти від спраги» [3, с. 127]. Тут автор має на увазі спрагу духовну, котру людина переживає у відлученні через гріх від Бога. Євангелист Іван передає слова Ісуса: «А хто питиме воду, що Я йому дам, прагнути не буде повік, бо вода, що Я йому дам, стане в нім джерелом тієї води, що тече в життя вічне» (Ів. 4: 14).

Реалізацію ідеї вдосконалення суспільства Данило Братковський вбачає у застеререженні від пияцтва жінок, насамперед майбутніх матерів («Про пологи знаєм: не забудь звичаїв»). Перешкодою для розвитку суспільства стає поведінка узалежнених від алкоголю. У пошуках трунку «...за п'ятдесят, а то й сотню йде милей» («Порада з кимось випити») [2, с. 211]. Спільною підтримкою гріха — «Той дасть три гроші, шостак той чи злотий, / Ганить не будеш своєї охоти» [2, с. 211] — такі особи формують замкнуту, відірвану від громади спільноту, де вартісність стосунків нівелюється використанням задля вигоди людських слабкостей та маніпулюванням ними, як у вірші «Про корчемника. Пий тиждень валом — афект несталий». Поки в «корчемника» були гроші, його «вibriки» терпіли усі, а без грошей викинули геть, як непотріб, чого може очікувати й персонаж вірша «Про надутого з вина»: «Опустиш крила, як не стане ліку».

У творі «Одміна людям від хмелю буде» образ «хмелю» отримує алегоричне персоніфіковане вираження влади того ж «хмелю» над людьми, які для нього лише іграшки. Коли «калитка» повна, то і «хміль» поряд, а, коли кошти маліють, то він, погравшись людиною, викидає її: «Ой Хмелю, Хмелю! Ти ритор промовний, / Та зазімієш, як в торбі неповно» [2, с. 155].

Християнська позиція Данила Братковського, як і Климентія Зіновієва, визначає характер критичного пафосу віршів. Часто використовуване риторичне звертання «брате», характерне для апостольських послань та проповідей, сповнює зміст творів людинолюбством. Подібно звертається до читачів Климентій Зіновієв: «Хто чує, що таким є, на мене зла не май: / Т а за вірш цей до мене братерську любов почувай. / Я зичливо, як брат, тобі в цім посприяю: / І у твоєї милості прощення бажаю. / І сам у Спасителя милість хочу мати: / І тобі по сім світі зичу в Небесах бувати» [4, с. 76].

Тому тема смерті та життя у Вічності належить до найактивніше осмислюваних поетами бароко. У світлі євангельської істини, що п'яниці царства небесного не впадуть (1Кор. 6:10), переживає ідею смерті Д. Братковський у вірші «Не на п'яні ноги в Небесні йти пороги»: «Агей, помремо, а того не знаєм, / Що п'яниці в небо утрапить не маєм» [2, с. 273]. У дискурсі вчення Ісуса: «Увійходьте тісними ворітьми, бо просторі ворота й широка дорога, що веде до погибелі, — і нею багато-хто ходить. Бо тісні ті ворота, і вузька та дорога, що веде до життя, — і мало таких, що знаходять її» (Мт. 7: 13–14), автор застерігає, що дорога до Бога є вузькою: «Вузька п'яниці дорога до Бога», якщо ж не йти нею, то потрапимо у вічні муки: «Вогонь справоруч, зліворуч же — води» [2, с. 273]. Смерть як особа, бо «з пияками собі смерть вливає» («Смерть — великий шаленець»), за характером поведінки «великого шаленця» асоціюється із духами пекельного світу: «Де що уздріє, по стінці розмаже, / Чи з пістолетів велить бити сміло, / Чи на подвір'ї з конем — ошаліло...» [2, с. 173]. Використовуючи поетику байки для творення морального висновку, Данило Братковський порівнянням людини із нижчою істотою живої природи [18, с. 86] виражає міру духовного занепаду і деградації пияків, що приводить до смерті фізичної: «Такий-бо рідко ту смерть оминає, / Завжди у кухлі мушня загибає» [2, с. 173].

В. Шевчук назвав книгу Данила Братковського «Світ...» гарячим зверненням-маніфестом до тодішньої шляхти, в якому «поет кидає тій шляхті сміливе звинувачення і піддає гострій критиці...» [17, с. 263]. Поет часто наголошує, що шляхта п'є від бездіяльності. У «Здоровій раді» він пропонує панові, який «...вино хлище, з вина і хворіє» [2, с. 193] зайнятися роботою, тоді всі негаразди минуть. Присвятою книги королеві Августу-Фридеріку II поет нагадує про відповідальність за державу та моральний стан підлеглих перед Богом: «Пророк королю сказав був: «Тримай те! / А ні, то душі в тім відповідати» [2, с. 219].

Отже, тема пияцтва отримує у творах Данила Братковського свіже для європейської художньої думки вирішення. Автор засуджує будь-який прояв гріха як віддалення людини від Бога та виражає активну громадянську позицію щодо побудови земної держави за заповідями Небесного Отця, тобто жити так, щоб у вічності стати громадянами Царства Божого. На протиположній ліберальній позиції Климентія Зіновієва щодо пияцтва, Данило Братковський не визнає жодного морального конформізму. Зосередження поетичного переживання автора на сатиричному викритті залежності від алкоголю як одного з гріхів, що роз'єднує людину з Богом, послужило утвердженню барокового ідеалу як на особистісному, так і суспільному рівнях.

Література:

1. Бахтин. М. Творчество Франсуа Рабле и народная культура Средневековья и Ренессанса / Михаил Бахтин. — 2-е изд. — М. : Художественная литература, 1990. — 543 с.
2. Братковський Д. Світ, по частинах розглянутий : Переклад. Джерела. Студії / Данило Братковський / [пер. з пол., передм., прим. В. О. Шевчука]. — Фототип. вид. — Луцьк : Видавництво обласної друкарні, 2004. — 463 с.
3. Величковський І. Повне зібрання творів. Дзигар цілий і напівдзигарик / Іван Величковський ; [переклад, вст. стаття та прим. В. О. Шевчука]. — К. : Дніпро, 2004. — 192 с.
4. Зіновій К. Вірші. Приповісті посполиті / Климентій Зіновій / АН УРСР ; Ін-т мовознавства ім. О. О. Потебні ; [В. В. Німчук (відп. ред.) ; І. П. Чепіга (підгот. тексту) ; В. П. Колосова (іст.-літ. коментар) ; В. П. Колосова (вступ. ст.) ; І. П. Чепіга (вступ. ст.)]. — К. : Наукова думка, 1971. — 391 с.
5. Калантаєвська Г. Філософсько-етичне поняття і бачення світу в поезії Данила Братковського / Г. П. Калантаєвська // Філософські трактати. — 2009. — № 1. — С. 29–36.
6. Корпанюк М. Данило Братковський : поет, патріот, «хлопоман» / Микола Корпанюк // Слово і час. — 1991. — № 11. — С. 8–12.
7. Криса Б. Образ світу в українській поезії XVII–XVIII ст. : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня док. філолог. наук : спец. 10.02.02 «Українська література» / Б. С. Криса. — К., 1995. — 48 с.
8. Макаров А. Світло українського бароко / Анатолій Макаров. — К. : Мистецтво, 1994. — 288 с.
9. Нога Г. Звичаї тії з давніх школярів бували... (Український святковий бурлеск XVII–XVIII ст.) / Г. М. Нога. — К. : Стило, 2001. — 189 с.

10. Софронова Л. Принцип отражения в поэтике барокко / Л. А. Софронова // Барокко в славянских культурах : [сб. ст.] / АН СССР, Ин-т славяноведения и балканистики ; [редкол. : А. В. Липатов и др.]. — М. : Наука, 1982. — С. 78–102.
11. Сулима М. Грѣхи розмаїтї : епитимійні справи XVII–XVIII ст. / М. М. Сулима — К. : Фенікс, 2005. — 256 с.
12. Українське бароко / [Д. Наливайко (керівник проекту) ; Д. Горбачов та ін. (ред. кол.)]. — Х. : Акта, 2004. — Т. 1. — 636 с.
13. Українське бароко / [Д. Наливайко (керівник проекту) ; Д. Горбачов та ін. (ред. кол.)]. — Х. : Акта, 2004. — Т. 2. — 412 с.
14. Ушкалов Л. З історії української літератури XVII–XVIII століть / Леонід Ушкалов. — Х. : Акта, 1999. — 216 с.
15. Франко І. Зібрання творів : в 50 т. / Іван Франко ; [ред. Т. І. Дерев'янкін, А. П. Перковський]. — К. : Наукова думка. — Т. 44. — Кн. 2. Економічні праці (1888–1907). — С. 495–500.
16. Хрестоматія давньої української літератури (до кінця XVIII ст.) / [упор. О. І. Білецький] ; вид. третє, доп. — К. : Рад. школа, 1967. — 783 с.
17. Чижевський Д. Українське літературне бароко : Вибрані праці з давньої літератури / Дмитро Чижевський ; [О. Прицак (голова ред. кол.) ; О. Мишанич (підготов. вид., передм.)] ; Інститут літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України. — К. : Обереги, 2003. — 575 с.
18. Шевчук В. Муза Роксоланська : Українська література XVI–XVIII століть : у 2 кн / Валерій Шевчук. — К. : Либідь, 2004. — Кн. 2 : Розвинене бароко. — 2005. — 726 с.

**The Topic of Drunkenness in the Works
by D. Bratkovskiy in the Discourse of Baroque Concept of Universalism**

The basic parameters of the Baroque model of poetry and ways of the baroque ideal realisation are characterized in the article. In the discourse of Christian philosophical principles of D. Bratkovskiy the specifics of poetic author's experiencing the idea of drunkenness-sin and its implementation in the baroque model work according to the genre and poetic manifestations are highlighted.

УДК 821.161.2-311.6.09"15"

Юлія Підмогильна (Київ)

**«БАРОКОВИЙ ІСТОРИЧНИЙ РОМАН»
ГРИГОРІЯ ГРАБ'ЯНКИ ТА ЙОГО ГЕРОЇНІ**

Тема приватного життя проникла в українську літературу лише в період бароко. Найпершими про особисте почали говорити поети — автори світської та любовної поезії. З часом світські ідеї та мотиви знайшли відображення в прозі та драматургії. Лише відмежувавшись від релігійної ідеології автори почали звертати увагу на земне життя, на інтимний світ людських почуттів, на стосунки між статями. Нарешті поети, прозаїки та драматурги побачили жінку.

Микола Корпанюк, дослідник монастирсько-церковного, світського крайового літописання XVI–XVIII ст., зазначає: «Під впливом ренесансної естетики, життєвої дійсності наприкінці XVI — поч. XVII ст. наші письменники починають визнавати й утверджувати переконання, що жінка за своєю природою є такою ж повноцінною і повноправною особистістю, як і чоловіки» [9, с. 747]. Тому «поступово з кінця XVI ст. починає з'являтися образ жінки в національному крайовому літописанні» [8, с. 260].

Найвідомішими бароковими літописами є козацькі літописи — літопис Самовидця, Григорія Граб'янки, Самійла Величка, а також «Історія Русів». Це літописи загальноукраїнського значення, що стали основою і джерелом для багатьох крайових літописів і козацьких компіляцій.

Варто зазначити, що науковці рідко звертають увагу на функціонування жіночих образів у козацьких літописах. Деяку інформацію про світське спрямування загальноукраїнських козацьких